

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΡΩΜΗ

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ—ΠΟΛΥΒΙΟΣ, ΚΙΚΕΡΩΝ.

Ἡ Ἑλλάς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, κατέκτησεν ἀμέσως τοὺς νικητάς της. ¹ Τὸ λόγιον τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται ἐκάστοτε ἀπὸ τοῦ Ὀρατίου· δικαίως ὅσῳ καὶ ἂν εἶχε παρακμάσει ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἐκέκτητο εἰσέτι ἀρκετὰ ζώπυρα διὰ τὰ παραγάγη ἓνα νέον πολιτισμόν. Οὕτως ἡ ἐπὶ αἰῶνας φυτοβιοῦσα ρωμαϊκὴ ἰδέα ἀνεπτύχθη ἀμέσως εἰς πλήρη αὐτοτέλειαν, ἅμα τῇ ἐπιπνεύσει τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Εἶνε γνωστὴ ἐκ τῆς ἱστορίας ἡ διὰ τοῦ Καρνεάδου ἐμφάνεια τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος ἐν Ρώμῃ. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Καρνεάδης, εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς σχολῆς ἀντιπροσώπων, ἐπέμπετο πρεσβευτῆς εἰς Ρώμην ὑπὸ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, «καταδίκην τινὰ παραιτησόμενος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἣν ἐρήμην ὄφλον, Ὠρωπίων μὲν διωξάντων, Σικυωνίων δὲ καταψηφισάντων... Καὶ λόγος κατεῖχεν, ὡς ἀνὴρ Ἑλληνας, εἰς τὴν ἔκπληξιν ὑπερφυῆς, πάντα κηλῶν καὶ χειρούμενος, ἔρωτα δεινὸν ἐμβέβληκε τοῖς νέοις, ὑφ' οὗ τῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες, ἐιθουσῶσι περὶ φιλοσοφίαν». ² Μεταξὺ ἄλλων ὁ Καρνεάδης παρέστη μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐνώπιον τῶν ἐπιφανεστάτων νεανίσκων τῆς πόλεως, ὑποσχεθεὶς κατὰ δύο ἀντιθέτους λύσεις τὰ διαλεχθῆ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Θέμα ἦτο, ἂν τὸ δίκαιον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς φύσεως ἢ ἀπὸ τῶν θεσμῶν· καὶ τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐλάλησεν ὁ Ἑλληνας φιλόσοφος ὑπὲρ τῆς πρώτης λύσεως, τὴν δὲ δευτέραν ὑπὲρ τῆς ἐτέρας, ὑπὸ τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸ θάμβος τῶν παρισταμένων· ὁ λόγος αὐτοῦ κατεγοήτευσεν, ἀλλὰ καὶ κατέκτησεν ἅμα τὴν ρωμαϊκὴν νεότητα· μάτην διεμαρτυρήθη ὁ γέρον τιμητῆς Πόρκιος Κάτων, ζητήσας ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου τὴν μετὰ τιμῶν ἔξωσιν ἐκ τῆς πόλεως τῶν ἐπικινδύνων τούτων ξένων. Οἱ ἰκέται πρεσβευταὶ ἀπῆλθον, ἀλλ' ἡ Ἑλλάς τῆς πτώσεως, καταλαβοῦσα τὰ σκῆπτρα τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, ὠδήγησεν αὐτὴν ἐκεῖ ὅπου τὴν ὠδήγησεν.

Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Καρνεάδου ἦτο τὸ κύκνειον ᾄσμα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύ-

¹ Graecia capta, ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio.
Πλούτ. Κέτων.

ματος, κατακτῶντος τὴν ρωμαϊκὴν κοινωνίαν· ἡ γεγηρακυῖα Ἑλλάς, ὑπὸ δισταγμοῦ καταληφθεῖσα, ἔρριπτεν εἰς τὴν ἀνηβῶσαν ρωμαϊκὴν συνείδησιν, ἅμα τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἐπαφῇ, τὸ φοβερὸν τοῦτο πρόβλημα, τοῦ ὁποίου τὴν λύσιν μάτην ἀπεπειράθη νὰ διατυπώσῃ, καθ' ὅλην τὴν μακρὰν αὐτῆς ἱστορικὴν περίοδον· οὕτως ἡ Ῥώμη ὑπέκυψεν ὑπὸ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μεθ' ὅλην τὴν ἔθνικὴν αὐτῆς ἀτομικότητα, ὑποστᾶσα ταχίστην ἀλλοίωσιν καὶ ἐν τῷ πνεύματι αὐτῆς, καὶ ἐν τῷ χαρακτῆρι, καὶ ἐν τοῖς ἠθεσι, καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Ἄν ἡ Ἑλλάς ἐθυσίασε τὰ πραγματικὰ αὐτῆς συμφέροντα χάριν τῆς τεχνικῆς ἀπόψεως τοῦ βίου καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὑπολαβοῦσα τὸν βίον ὡς πνευματικὴν ἐορτὴν μᾶλλον, ἢ ὡς πραγματικὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δράσιν, τὸ δὲ πολιτεύεσθαι ὡς θεωρητικὴν ἀσχολίαν ἐλευθέρων ἀνδρῶν, μὴδὲν ἄλλο δυναμένων ἢ ὀφειλόντων νὰ πράξωσι, τοῦναντίον ἡ Ῥώμη, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς σταδίου, ἐπιδεικτικῶς ὀλιγωρήσασα πάσης φιλοσοφίας καὶ τέχνης, καταλιποῦσα δὲ τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν τοῖς ἐξ Ἑλλάδος σοφισταῖς, ἀφιερῶθη κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον, πρὸς ἓνα τείνουσα σκοπὸν καὶ τέλος, τὴν πραγμάτωσιν τῆς παγκοσμίου ἀρχῆς τῆς πόλεως· ἡ μονομερὴς αὕτη τάσις τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος, ἤμιστα μεριμνήσαντος περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ὄντων, περιορισθέντος δὲ μόνον εἰς τὴν ἀκριβῆ διατύπωσιν τῶν γεγονότων, ἐπέδρασεν οὐσιωδῶς ἐπὶ τὸν σχηματισμὸν καὶ τῶν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας ἀπόψεων αὐτοῦ. Οὕτως ἡ πολιτεία καὶ τὸ δίκαιον ἐλάχιστα πραγματοποιοῦνται παρὰ Ῥωμαίους κατὰ τινὰ ἀνωτέραν ἠθικὴν ἀρχὴν, ἡ δὲ πολιτεία θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν οὐχὶ ὡς ἀπόλυτός τις ἰδέα, ἐπιδιώκουσα τὴν διὰ τῆς κοινωνικῆς πραγμάτωσιν αὐτῆς, ἀλλ' ὡς γεγονὸς, ὡς ἀρχιτεκτονικὸν τι δημιουργήμα τῆς πεπερασμένης ἱστορικῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ βουλήσεως· ἡ δὲ ἐμπειρικὴ αὕτη τάσις τοῦ ρωμαϊκοῦ χαρακτῆρος καταφαίνεται ἐν ἀτάτῃ τῇ κοινωνικῇ καὶ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. *Salus, voluntas populi suprema lex esto!* μόνον ἡ σωτηρία καὶ ἡ βούλησις τοῦ λαοῦ ἀνακηρύττονται ὡς ὁ ὑπέρτατος γνώμων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς πολιτείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπορροφᾶται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πᾶσα τοῦ ἀτόμου ζωὴ καὶ ἰδιορρυθμία· οὕτως ἀνεπτύχθη τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἐμπειρικῶς, ἱστορικῶς μόνον, δι' ἑαυτοῦ, καὶ ἐν ταῖς δημοσίαις καὶ ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς σχέσεσιν, ἐν τῷ φόρῳ ἢ ἐν τῷ διατάγματι τοῦ πράκτορος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, ὑπὸ τοῦ λαοῦ τεθειμένον, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τινος νομοθέτου, ὡς συνέβαινε ἐν Ἑλλάδι· ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς Ῥώμης, ὁ συνοικισμὸς αὐτῆς ἐξ ἐπήλυδος καὶ σύγκλυδος ὄχλου (*bruti*), ὑπέικοντος οὐχὶ εἰς ἀνώτερόν τι κοινωνικότητος αἶσθημα, ἀλλ' εἰς τὰ ἐνστικτὰ τῆς αὐ-

τοσυντηρησίας, βαρύνει ἐφ' ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως· οὐδέποτε ἀνωτέρω τις ἠθικὴ ἀνθρωπίνη ιδέα ἀπησχόλησε τὸν ρωμαϊκὸν νοῦν· ἀτομισμὸς μέχρι τῶν τελευταίων αὐτοῦ ὁρίων, τοιοῦτον τὸ ἄρχον τοῦ ἔθνους γνῶρισμα, τοῦ πολίτου καὶ τῆς πολιτείας· καὶ ἐντεῦθεν τὸ κατακτητικὸν πνεῦμα, τὸ ἐμψυχοῦν ἅπασαν τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην φυλὴν, τὸ ὅποιον ἐδημιούργησεν ἀναμφιβόλως τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅποιον ἐπίσης, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀφορμὴν, συνεβάλετο εἰς τὴν οἰκτρὰν πτώσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος.

Ὁ ἀρχαῖος ρωμαϊκὸς λαὸς ὑπῆρξε κράμα ποικίλων φύλων, ἀντιθέτων πρὸς ἄλληλα, ἐκ τῆς ἐπιμιξίας τῶν ὁποίων διετυπώθη ἰδιάζων πρωτότυπος ἔθνικὸς χαρακτήρ, οὐδέποτε παραστραθὴς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὡς παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ἐν τοῖς πρώτοις τοῦ βίου αὐτῶν χρόνοις, βλέπομεν τὰ ποικίλα ἐκεῖνα στοιχεῖα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰς ζωτικὰς παντὸς λαοῦ δυνάμεις, καὶ ἅτινα εἶνε θρησκεία, ἦθος, δίκαιον, πολιτεία, ἀνάμικτα ἀλλήλοις, μηδεμίᾳ τυχόντα εἰσέτι ἀνεξαρτήτου ἀναπτύξεως· οἱ ἱερεῖς—*fetiales*—εἶνε ἐπίσης οἱ διαχειρισταὶ καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ δικαίου· αὐστηρὰ σκαιοῦτης ἐπιπνέει ἐπὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἠθους μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ρώμης, ἥτις ἀποτυποῦται καὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου· ὁ πατήρ κέκτηται ἀπόλυτον ἐπὶ τῆς οἰκογενείας του ἐξουσίαν, κύριος ὢν ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ δυνάμενος ν' ἀπαλλοτριώσῃ πᾶν μέλος τῆς οἰκογενείας του· ἡ δουλεία εἶχε πολλῶ ἀυστηρότερον τύπον ἐν Ρώμῃ ἢ ἐν Ἑλλάδι· ὁ δοῦλος ἐστερεῖτο ἐξ ὀλοκλήρου πάσης προσωπικότητος, ἦτο *Res*, κτῆμα, ἐλευθέρως δυνάμενον νὰ διατεθῇ κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ κυρίου.

Αἱ τοιαῦται αὐστηραὶ τάσεις καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀνατροφή τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος ἐνέχυσαν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ πρωτοφανές τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἠθικὸν σθένος, τὸ ὅποιον, οἶονεὶ ἀποκάλυψις τῆς μελλούσης αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἐμόρφωσε τὴν ἀτομικότητα ἐκείνην τοῦ Ρωμαίου πολίτου, ἣν ἀπηθανάτισεν ἡ ἱστορία ὑπὸ τὸ ὄνομα *Civis Romanus*. Ὁ ἀτομισμὸς οὗτος τοῦ πολίτου καὶ τῆς πολιτείας διαπνέει δι' ὅλων τῶν σελίδων τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας· καὶ ἐντεῦθεν ἡ πεποίθησις ἐκείνη εἰς τὸν ἱστορικὸν δαίμονα (*fortuna*) τῆς Ρώμης, εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς κλῆσιν, ὅπως καταστῆ κέντρον καὶ ἐστία καθολικῆς πολιτικῆς δυνάμεως, διὰ τῶν παλμῶν αὐτῆς συγκινοῦσης ἅπαντα τὸν κόσμον· ἀρχὴ ἥτις, ἀλλοτρία τῶν ἀριστοκρατικῶν πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐπιτυχῶς καλλιεργηθεῖσα ἐν Ρώμῃ, παρήγαγε τὸ τεράστιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα παγκοσμίου πολιτείας, τὰ μάλιστα συντέλεσαν εἰς τὴν μετοχέτευσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νεώτερον κόσμον.

Ὑπὸ τὰς ἀρχὰς ταύτας διαμορφοῦνται τὸ ρωμαϊκὸν ἦθος καὶ ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία· ὁ ἀτομισμὸς, ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ ἰσχύϊ, ἐκράτυνε τὴν

ἔθνικὴν τοῦ πολίτου συνείδησιν, αὕτη δὲ ἡ ἰδέα, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἄρχουσα ἐν ὄλῃ τῇ ρωμαϊκῇ ἱστορίᾳ, παρήγαγε καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον (*jus civile*) κατὰ πρῶτον, τὸν κάλλιστον τοῦτον καρπὸν καὶ τὴν εὐτυχιστάτην συγκομιδὴν τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ὡς τὸ δίκαιον τὸ διέπον τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν Ρωμαίων, παραγόμενον μακρῶν καὶ ἐπωδύνων τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ἀγώνων· ἀλλὰ τοῦτο, καθ' ὅσον μόνον ὁ ρωμαϊκὸς δρίζων περιωρίζετο ἔτι ἐντὸς τῆς πόλεως· βαθμηδὸν, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ προϊόντων, ἐπεκταθεισῶν δὲ τῶν σχέσεων τῶν Ρωμαίων πέρα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως διὰ τῆς μετ' ἄλλων λαῶν ἐπιμιξίας αὐτῶν, τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ὑπέστη οὐσιώδη τροπὴν, ἀποδεχθὲν πολλοὺς τῶν θεσμῶν παρὰ τῶν λαῶν ἐκείνων, μεθ' ὧν συνεχρωτίσθη, χάριν εὐρυτέρας ἐπικοινωνίας, καὶ ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθη τὸ *jus gentium*,¹ τὸ διεθνὲς δίκαιον, διέπον τὰς πρὸς ἀλλήλας τῶν ἀνθρώπων, ὡς λογικῶν ὄντων, σχέσεις, ἐνῶ φυσικὸν δίκαιον ἐκαλεῖτο ἔτι ὑπὸ τῶν νομοδιδασκάλων τῆς ἐποχῆς τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς φυσικὰς σχέσεις ἀπάντων τῶν ζώων.²

Δὲν εἶνε ἀντικείμενον τοῦ παρόντος ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Δικαίως θαυμάζεται ὑπ' ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων ὡς ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς περὶ δικαίου συνειδήσεως τῶν λαῶν, ἡ τέως διατυπωθεῖσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς τὸ *Weltrecht*, καθὰ εἶπεν ὁ *Puchta*, ἐπανέλαβον δὲ μετ' αὐτοῦ πλεῖστοι μέχρι τῆς σήμερον. Δὲν ἀρνούμαι, ὅτι καταλαμβάνομαι ὑπὸ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην φυλὴν, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐν τῇ ἀρχαιότητι κατενόησε καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, καὶ παρ' ἧς πολλὰ ἔτι δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν· ἀλλ' οἰκτείρω, μεθ' ὅλα ταῦτα, τὸν ἐμπειρισμὸν αὐτῆς, τὸ ἀποκλειστικὸν ἐκεῖνο πολιτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον παρεπλάγησε τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Ρωμαίου, μὴ δυναθέντος νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν ἀληθῆ, τὴν εὐρείαν, τὴν ἀνθρωπίνην θεωρίαν τοῦ δικαίου, καὶ νὰ πραγματώσῃ αὐτὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Οὕτως ἐν τῷ ἀτομισμῷ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ εὐρίσκονται τὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου καὶ ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του, ἐνυπολανθάνουσιν ἐπίσης τὰ σπέρματα τῆς καταστρο-

¹ *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio partim communi omnium jure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit id ipsius proprium civitatis est, vocatur que jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur, vocatur que jus gentium quasi quo jure omnes gentes utantur. Et populus ita que romanus partim suo proprio, partim communi omnium jure utitur. Inst., 1, 2 de jur. nat.*

² *Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit.*

φῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως· ἡ πρώτη ἀφορμὴ κατέδειξε τὴν ἀνικανότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ πρὸς ἀσφαλεῆ διοργάνωσιν τῆς κοινωνίας· αὕτη δὲ ἡ ἀνικανότης καταφαίνεται ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, ἣτις μόλις διατυπώσασα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, ἔρχεται εἰς ἀμεσον ρῆξιν καὶ σύγκρουσιν πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα, διὰ νὰ ἐπέλθῃ μετ'ὀλίγον καὶ ἡ τελεία ἀποσύνθεσις καὶ διάλυσις τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ἣν ἔτι μᾶλλον καταδεικνύει καταπεύγουσαν καὶ ἐπιταχύνει· ἡ εἰσβολὴ τῶν βερβάρων, ἀνατρεπόντων τὸ γεγηρακὸς ἤδη ἐκεῖνο καθεστῶς, τοῦ ὁποίου ἡ περαιτέρω ὑπαρξίς ἦτο ἀρνήσις παντὸς δικαίου, ἐγγεόντων δὲ νέους ζωῆς κρουνοὺς εἰς τὴν ἀτονὴν ἐκείνην κοινωνίαν, καὶ οὕτω δημιουργούντων τὴν νέαν ἱστορίαν.

Οὐδὲν πρωτότυπον ρωμαϊκὸν εἶτε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, εἶτε ἐν τῇ τέχνῃ· ὑψηλὴ ἢ ταπεινὴ ἡ πτῆσις τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος, τελεῖται διὰ τῶν ἐλληνικῶν πτερόγων. Ὁ Λουκρήτιος λαμβάνει ἐν ἔργον τοῦ Ἐπικούρου, περιβάλλει αὐτὸ μὲ τὰ ζοφερά χρώματα τῆς ἐποχῆς του, διὰ νὰ γράψῃ τὸ «περὶ Φύσεως τῶν Περικυμάτων» μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ ποίημα· ὁ Βεργίλιος μιμεῖται τὸν Ὅμηρον, ὁ Ὀράτιος τοὺς Ἑλληνας λυρικοὺς, κλέπτουσι δὲ ἢ ἀντιγράφουσι οἱ τραγικοὶ, οἱ κωμικοὶ, οἱ φιλοσοφοῦντες καὶ οἱ ῥήτορες τοὺς διδασκάλους αὐτῶν, τοὺς ἐξ Ἑλλάδος σοφιστὰς, ἐπὶ μισθῷ ἤδη συνόντας ἐν Ρώμῃ.

Μεταξὺ τῶν σοφιστῶν τούτων, οὓς δικαίως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐστηλίτευσεν ἡ αὐττηρὰ Μοῦσα τοῦ Ἰουβενάκη, οὐδόπως πρέπει νὰ καταταχθῇ ὁ τελευταῖος τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης, υἱὸς τοῦ προέδρου τῆς ἀχαϊκῆς Συμπαλιτείας Λυκόρτα, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διαβιώσας ἐν Ῥώμῃ, ἀναστραφεὶς μετὰ τῶν ἐπιφανεστάτων Ρωμαίων, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ πολιτικὴ θεωρία, ὑπομιμνήσκουσα ἐν πολλοῖς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶνε μὲν ὑπὸ τινος ἐπόψεως ἢ ἀρχαία ἐλληνικὴ θεωρία περὶ πολιτείας, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ρωμαϊκὴ, τὰ μέγιστα ἐπιδρασάσης ἐπ' αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ῥώμης, ἣν κυρίως ἐζήτησε νὰ διατυπώσῃ ὁ Ἕλλην ἱστοριογράφος ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ μελέτῃ.

Πρῶτος ὁ Πολύβιος ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν μετὰ φιλοσοφικοῦ βλέμματος ἐμελέτησε τὴν ἱστορίαν· τέκνον τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πρῶτως ἀναστραφεὶς ἐν τῇ σχολῇ τῆς δυστυχίας καὶ τῆς πείρας, ὁ Πολύβιος, ἠδυνήθη νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ εἰσδύσῃ βαθύτερον εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἐρμηνεύων αὐτὰ σοφώτερον τῶν προτέρων ἱστοριογράφων. Τὸ σύγγραμμά τοῦ Πολυβίου εἶνε τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα πραγματικῆς ἱστορίας. Διὰ τὸν Ἕλληνα πολιτικὸν ἢ ἱστορικὴν ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησις εἶνε ἀληθινωτάτη παιδεία καὶ γυμνασία πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις· ἐναργεστάτη δὲ καὶ μόνη διδά-

σκαλος τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν, ἢ τῶν ἀλλοτρίων περιπετειῶν ὑπόμνησις· καλλίστην δὲ παιδείαν ἡγητέον πρὸς ἀληθινὸν βίον τὴν ἐκ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας περιγιγνομένην ἐμπειρίαν. «εἰ γὰρ ἐκ τῆς ἱστορίας ἀφέλη τις τὸ δυνάμενον ὠφελεῖν ἡμᾶς, τὸ λοιπὸν αὐτῆς ἄζηλον καὶ ἀνωφελές γίγνεται παντελῶς». Οὗτος ἦτο ὁ καθολικώτερος λόγος καὶ ὁ φιλοσοφικώτερος σκοπὸς, ὁ προκαλέσας καὶ παρορμήσας αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἱστορίας, τουτέστιν «ὑπὸ μίαν σύνοψιν ἀγαγεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι τὸν χειρισμὸν τῆς τύχης, ᾧ κέχρηται πρὸς τὴν τῶν ὅλων πραγμάτων συντέλειαν».¹

Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο πρόσφορος ἀληθῶς διὰ τὸν φιλοσοφοῦντα συγγραφέα. «Ἡ τύχη σχεδὸν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἔκλινε μέρος, καὶ πάντῃ νεύειν ἠνάγκασε πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν»· ἡ Ρώμη εἶχε καταστῆ ἤδη κυρία καὶ μητρόπολις ὅλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ὁ δὲ Πολύβιος, δεκαεπταετίαν διατρίψας ἐν Ρώμῃ, εἰς τῶν χιλίων ὀφθῶν, οὓς ἡ ἀρχαῖκή Συμπολιτεία εἶχε πέμψει εἰς Ρώμην, κατ' ἀπαίτησιν αὐτῆς, λαβὼν εὐκαιρίαν νὰ τύχη τῆς γνωριμίας καὶ φιλίας ἐπιφανεστάτων Ρωμαίων, ἐπὶ πᾶσι δὲ Σκιπίωνος τοῦ Αἰμυλιανοῦ, ἐμελέτησε καὶ ἠρεύνησε τοὺς λόγους, δι' οὓς αἱ μὲν ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ταχέως ἤκμασαν καὶ παρήκμασαν, ἡ δὲ Ρώμη, πρὸς ἣν ἄλλοτε μὲν ἄσπονδον ἔτρεφε μῖτος ὁ φιλόπατρις Ἕλληνας, ἀλλ' ἦν ἤδη, προσηκόντως μελετήσας, ἔμαθε νὰ ἐκτιμᾷ καὶ νὰ σέβηται, διὰ τοῦ χρόνου, ἀπὸ ἀγνώστου πολίχνης, κατέστη ἡ μητρόπολις τοῦ κόσμου. Τὴν ἀφορμὴν τοῦ φαινομένου τούτου ἀποδίδει ὁ Πολύβιος εἰς τὸν εὐφρονα ὀργανισμὸν τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἐντεῦθεν δὲ ἀφορμώμενος, ἀναλαμβάνει νὰ ἐκθέσῃ ἐν τινι τῆς ἱστορίας αὐτοῦ βιβλίῳ τὰς περὶ πολιτείας σκέψεις του, αἵτινες ἔσχον μὲν ἐπίδρασιν, ἐκ τῶν κατ' ἰδίαν πρωτίστως συνδιαλέξεων, ἐπὶ τῶν φίλων καὶ ὁμιλητῶν αὐτῷ Ρωμαίων, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικωτάτου πάντων τούτων, τοῦ Κικέρωνος, οὗ τὰ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας συγγράμματα διετυπώθησαν κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Ἕλληνος ἱστοριογράφου.

Τοῦ Πολυβίου ἡ πολιτικὴ θεωρία εἶνε λόγος ὑπὲρ τῆς τῶν Ρωμαίων Πολιτείας, «ὅτι μέγιστα συνεβάλετο αὐτοῖς ἡ τοῦ πολιτεύματος ιδιότης πρὸς τὸ μὴ μόνον ἀναπτύξασθαι τὴν Ἰταλιωτῶν καὶ Σικελιωτῶν δυναστείαν, ἔτι δὲ τὴν Ἰβήρων προσλαβεῖν καὶ Κελτῶν ἀρχὴν· ἀλλὰ καὶ τὸ τελευταῖον πρὸς τὸ, κρατήσαντας τῷ πολέμῳ τῶν Καρχηδονίων, ἔννοιαν ἔχειν τῆς τῶν ὅλων ἐπιβολῆς», εἶνε δὲ πραγματικώτερα καὶ ἐμβριθεστέρα τῆς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν, εἰ καὶ κατὰ τὰ καθέκαστα καὶ αὕτη φέρει ἀπάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς ἀρχαίας πολιτικῆς θεωρίας· ὁ δὲ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ μᾶλλον τὰ συμπεράσματα τῆς πείρας καὶ τῆς ἱστορίας, ἢ τὴν τέως ἰσχύουσαν ἐκ τοῦ προτέρου κατὰ

¹ Ἱστορ. I, 1—4.

τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μελέτην τῶν πολιτειῶν, ἐφ' ἣ μέμφεται τοὺς πρὸ αὐτοῦ περὶ πολιτείας πραγματευθέντας· «συμβάλλει, λέγει, τοὺς πλείστους τῶν βουλομένων διδασκαλικῶς ἡμῖν ὑποδεικνύειν περὶ τῶν τοιούτων, τρία γένη λέγειν πολιτειῶν· ὧν τὸ μὲν καλοῦσι βασιλείαν, τὸ δ' ἀριστοκρατίαν, τὸ δὲ τρίτον δημοκρατίαν· δοκεῖ δέ μοι πάνυ τις εἰκότως ἂν ἐπαπορήσαι πρὸς αὐτούς, πότερον ὡς μόνας ταύτας, ἢ καὶ νῦν Δι' ὡς ἀρίστας ἡμῖν εἰσηγοῦνται τῶν πολιτειῶν· κατ' ἀμφοτέρω γὰρ ἀγνοεῖν μοι δοκοῦσι· δῆλον γάρ, ὡς ἀρίστην μὲν ἡγητέον πολιτείαν τὴν ἐκ πάντων τῶν προειρημέ-
νων ιδιωμάτων συνεισιτώσαν· τούτου γὰρ τοῦ μέρους οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλ' ἔργῳ πεῖραν εἰλήφκαμεν, Λυκούργου συστήσαντος πρώτου κατὰ τοῦ-
τον τὸν τρόπον τὸ Λακεδαιμονίων πολιτεύμα». ¹

Τὴν ἀνέπτυξιν καὶ τὸν ὀργανισμὸν τῶν πολιτευμάτων ἐξηγεῖ ὁ Πολύβιος διαφόρως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ πολι-
τείας δογματισάντων, ἔχων ἰδίως πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν τῶν Ρωμαίων. Οὕτως ἀναγράφει ἐξ μὲν εἶδη πολιτειῶν· καὶ ἐκ τούτων πάλιν «τρία μὲν, ἃ πάντες θρυλλοῦσι, καὶ νῦν προσείρηται· τρία δὲ τού-
τοις συμφυῆ, λέγω δὲ μοναρχίαν, ὀλιγαρχίαν, ὀχλοκρατίαν. Πρώτη μὲν οὖν ἀκατακτεύως καὶ φυσικῶς συνίσταται μοναρχία· ταύτῃ δ' ἔπεται καὶ ἐκ ταύτης γεννᾶται μετὰ κατασκευῆς καὶ διορθώσεως βασιλεία· με-
ταβάλλούτης δὲ ταύτης εἰς τὰ συμφυῆ κακὰ, λέγω δ' εἰς τυραννίδα, αὕθις ἐκ τῆς τούτων καταλύσεως ἀριστοκρατία φύεται· καὶ μὴν ταύτης εἰς ὀλιγαρχίαν ἐκτραπέισης κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ πλήθους ὀργῇ μετελθόν-
τος τὰς τῶν προεστώτων ἀδικίας, γεννᾶται Δῆμος· ἐκ δὲ τούτου πάλιν ὕβρεως καὶ παρανομίας ἀποπληροῦται σὺν χρόνοις ὀχλοκρατία». Καὶ αὕτη μὲν ἡ διαίρεσις τῶν πολιτευμάτων καταφαίνεται πανταχοῦ, ὅπου καὶ ἂν ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχὴν του· ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ὁ συγγραφεὺς φρονεῖ ἀρμόζοντα τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐξηγήσεως «ἐπὶ τῆς Ρωμαίων πολιτείας, διὰ τὸ κατὰ φύσιν αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς εἰληφέναι τὴν τε σύστα-
σιν καὶ αὔξησιν». ¹

Ἡ αὐτὴ ἱστορικὴ ἀποψις τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας ἐπικρατεῖ παρὰ Πολυβίῳ καὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν πολιτευμάτων, ὅστις γίνεται ὡς ἀκολούθως· Κατ' ἀρχὰς μὲν, ὅπταν ἀγρία εἰσέτι ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων κοινωνικὴ κατάστασις, τότε «ἀνάγκη, τὸν τῆ σωματικῆς ῥώμης καὶ τῆ ψυχικῆς τόλμης διαφέροντα, τοῦτον ἡγεῖσθαι καὶ κρατεῖν... καὶ ὅρος μὲν ἔστι τῆς ἀρχῆς ἰσχύς, ὄνομα δ' ἂν εἴποι τις μοναρχίαν. Ἐπει-
δ' ἂν δὲ τοῖς συστήμασι διὰ τὸν χρόνον ὑπογένηται συντροφία καὶ συνή-
θεια, ταῦτ' ἀρχὴ βασιλείας φύεται· καὶ τότε πρώτως ἔννοια γίνεταί τοῦ καλοῦ καὶ δὴ τοῦ δικαίου τοῖς ἀνθρώποις, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐναντίων τούτοις... καὶ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ βασιλεὺς ἐκ μονάρχου λαμβάνει γενόμενος,

¹ Ἱστορ. VI, 3. ² Ἱστορ. VI, 3.

ὅταν παρὰ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἰσχύος μεταλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ὁ λογισμός. Αὕτη καλοῦ καὶ δικαίου πρώτη παρ' ἀνθρώποις κατὰ φύσιν ἔννοια, καὶ τῶν ἐναντίων τούτοις· αὕτη βασιλείας ἀληθινῆς ἀρχὴ καὶ γένεσις». Ἀλλ' ὁπότεν ἢ οὕτω σχηματισθεῖσα βασιλεία καταχρασθῆ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὕβρις δὲ διαδεχθῆ τὴν δικαιοσύνην ἐν τῇ πολιτείᾳ, τότε «τοῦ πλήθους, ὅταν λάβῃ προστάτας, συνεπισχύοντος κατὰ τῶν ἡγουμένων διὰ τὰς προειρημένους αἰτίας, τὸ μὲν τῆς μοναρχίας καὶ βασιλείας εἶδος ἄρδην ἀνηραῖτο, τὸ δὲ τῆς ἀριστοκρατίας αὐθις ἀρχὴν ἐλάμβανε καὶ γένεσιν. Τοῖς γὰρ καταλύσασιν τοὺς μονάρχους οἶονεὶ χάριν ἐκ χειρὸς ἀποδιδόντες οἱ πολλοὶ, τούτοις ἐγρῶντο προστάταις, καὶ τούτοις ἐπέτρεπον περὶ σφῶν . . . ὅτε δὲ διαδέξαιντο παῖδες παρὰ πατέρων τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν, ἄπειροι μὲν ὄντες κακῶν, ἄπειροι δὲ καθόλου πολιτικῆς ἰσότητος καὶ παρρησίας, ὀρμήσαντες οἱ μὲν ἐπὶ πλεονεξίαν καὶ φιλαργυρίαν ἄδικον, οἱ δ' ἐπὶ μέθας καὶ τὰς ἄμα τχύτας ἀπλήστους εὐωχίας, οἱ δ' ἐπὶ τὰς τῶν γυναικῶν ὕβρεις καὶ παίδων ἀρπαγὰς, μετέστησαν μὲν τὴν ἀριστοκρατίαν εἰς ὀλιγαρχίαν, ταχύ δὲ κατασκεύασαν ἐν τοῖς πλήθεσι πάλιν τὰ παραπλήσια τοῖς ἄρτι ρηθεῖσι· διὸ καὶ παραπλήσιον συνέδκινε τὸ τέλος αὐτῶν γίνεσθαι τῆς καταστροφῆς τοῖς περὶ τοὺς τυράννους ἀτυχήμασι»· τότε, κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, ἀπειδὴν τις συνθεασόμενος τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος κατ' αὐτῶν, τὸ παρὰ τοῖς πολίταις ὑπάρχον, κἄπειτα θαρρήσῃ λέγειν ἢ πράττειν τι κατὰ τῶν προεστώτων, πᾶν ἔτοιμον καὶ συνεργὸν λαμβάνει τὸ πλῆθος». Τοιοῦτοτρόπως, καταλυομένης τῆς τέως ὑφισταμένης ἀρχῆς, ἡ πολιτεία ἐξ ὀλιγαρχικῆς μὲν καθίσταται δημοκρατικῆ, ἀναλαμβάνει δὲ τὸ πλῆθος τὴν περὶ ἑαυτοῦ πρόνοιαν καὶ πίστιν. Ὅταν δὲ πάλιν «ἐπιγένωνται νέοι, καὶ παισὶ παίδων ἡ δημοκρατία παραδοθῆ, τότε οὐκ ἔτι διὰ τὸ σύνηθες ἐν μεγάλῳ τιθέμενοι τὸ τῆς ἰσηγορίας καὶ παρρησίας, ζητοῦσι πλέον ἔχειν τῶν πολλῶν· μάλιστα δ' εἰς τοῦτ' ἐμπίπτουσιν οἱ ταῖς οὐσίαις ὑπερέχοντες· λοιπὸν, ὅταν ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὸ φιλαρχεῖν, καὶ μὴ δύνωνται δι' αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἀρετῆς τυγχάνειν τούτων, διαφθείρουσι τὰς οὐσίας, δελεάζοντες καὶ λυμαινόμενοι τὰ πλήθη κατὰ πάντα τρόπον· ἐξ ὧν, ὅταν ἄπξ δωροδόκους καὶ δωροφάγους κατασκευάσωσι τοὺς πολλοὺς διὰ τὴν ἄφρονα δοξοφαγίαν, τότε ἤδη πάλιν τὸ μὲν τῆς δημοκρατίας καταλύεται, μεθίσταται δ' εἰς βίαν καὶ χειροκρατίαν ἢ δημοκρατίαν· τότε δὲ τὸ πλῆθος συναθροιζόμενον ποιεῖ σφαγὰς, φυγὰς, γῆς ἀναδασμούς· ἕως ἄν, ἀποτεθηριωμένον, πάλιν εὖρη δεσπότην καὶ μονάρχην. Αὕτη πολιτειῶν ἀνακύκλωσις, αὕτη φύσεως οἰκονομία, καθ' ἣν μεταβάλλει καὶ μεθίσταται, καὶ πάλιν εἰς αὐτὰ κατανατᾷ τὰ κατὰ τὰς πολιτείας».¹

Χωρὶς νὰ παραγνωρίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος

¹ Ἱστορ. VI, 6—9.

τοῦ ἱστορικοῦ ἢ δωρικῆ πολιτεία, ἣν ἐν πολλοῖς καὶ ἀπομιμῆται καὶ ἐκθειάζει, ἐν τούτοις δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑποδείξωμεν τὴν πλήρη εἰκόνα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἣν λαμβάνει ὡς πρότυπον τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ θεωριῶν ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματικῆς ἱστορίας· ὁ κολοσσὸς τῆς Ρώμης βαρύνει ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἠττηθέντος Ἀγχιού, οὐδ' ἀναζητεῖ ἐν Ἑλλάδι τὰς εἰκόνας τῶν πολιτικῶν βουλευμάτων του. *Va e victis!* Ὅποῖαν ἀξίαν ἔχουσι πλέον διὰ πρακτικὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον μελετήσαντα τὰ πράγματα τῶν Ρωμαίων, τὰ πολιτεύματα τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Κρητῶν, τῶν Μαντινέων, τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἕτινα παραβάλλων πρὸς τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης, ἄπικνα εὐρίσκει κατώτερα; Καὶ τὴν μὲν τῶν Θηβαίων «ἐκ προσπαίου τινος τύχης σὺν καιρῷ λάμψιν», ἀποδίδει οὐχὶ εἰς τὴν ἀρετὴν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν προεστώτων ἀνδρῶν· «καὶ γὰρ συνηυξήθη, καὶ συνήκμασε, καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τε Ἐπαμινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς». Παραπλήσιον τι δὲ συνέβη καὶ περὶ τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν, ἐν ἣ ὁ ὄχλος πράττει τὰ πάντα κατὰ τὴν ἰδίαν ὁρμὴν, καὶ ἦτις ἀνθήσασα ἔνεκα τῆς ἀρετῆς τοῦ Θομιστοκλέους, «ταχέως τῆς ἐναντίας μεταβολῆς ἔλαβε πεῖραν διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τῆς φύσεως· αἰεὶ γὰρ ποτε τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον παραπλήσιον εἶναι συμβαίνει τοῖς ἀδеспότοις σκάφεσιν».¹

Ἐνεκ ἀναλόγων ἀφορμῶν, ὁ Πολύβιος ἤκιστα φαίνεται ἐπιδοκιμάζων καὶ τὰ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων ἐξυμνηθέντα πολιτικὰ συστήματα τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Λακεδαιμονίων· εὐρίσκει μὲν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἰδίως ἐν τῷ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρετὰς τινὰς, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὑστερεῖ κατὰ πολὺ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι Λυκούργος, ὁ νομοθέτης τῶν Λακεδαιμονίων, ὀρθῶς ἐνομοθέτησε καὶ προϋνόησε περὶ αὐτῶν, «πρὸς τε τὸ σφίσειν ὁμονοεῖν τοὺς πολίτας, καὶ πρὸς τὸ τὴν Λακωνικὴν τηρεῖν ἀσφαλῶς, ἔτι δὲ τὴν ἐλευθερίαν διαφυλάττειν τῇ Σπάρτῃ βεβαίως, ὥστε θειοτέραν τὴν ἐπίνοιαν ἢ κατ' ἀνθρώπον αὐτοῦ νομίζειν· ἢ γὰρ περὶ τὰς κτήσεις ἰσότης, καὶ περὶ τὴν δίκαιαν ἀφέλεια καὶ κοινότης, σῶφρονας μὲν ἔμελλε τοὺς κατ' ἰδίαν βίους παρασκευάζειν, ἀστασίαστον δὲ τὴν κοινὴν παρέξεσθαι πολιτείαν· οὕτω δὲ καὶ διὰ τούτων συστησάμενος τὴν πολιτείαν, βεβαίαν μὲν τῇ συμπάσῃ Λακωνικῇ παρεσκεύασε τὴν ἀσφάλειαν· πολυχρόνιον δὲ τοῖς Σπαρτιάταις αὐτοῖς ἀπέλιπε τὴν ἐλευθερίαν»· ἀλλ' ὁ κοινωνικὸς οὗτος ὀργανισμὸς, ἐνῶ ἐποίησεν αὐτοῦς «ἀφιλοτιμοτάτους καὶ νουνεχεστάτους περὶ τε τοὺς ἰδίους βίους καὶ τὰ τῆς σφετέρως πόλεως νόμιμα, πρὸς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας φιλοτιμοτάτους καὶ φιλαρχοτάτους καὶ πλεονεκτικωτάτους ἀπέλιπεν». Ἐντεῦθεν οἱ ἐπ' ἑξάνδραποδισμῷ πόλεμοι

¹ Ἱστορ. VI, 43.

κατὰ τῶν Μεσσηνίων, ἢ ἐπὶ Ἀνταλκίδου προδοσίᾳ τῶν ἑλληνίδων πόλεων, χάριν τοῦ χρημάτων εὐπορήσαι. Οὕτως οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐπιζητοῦντες μὲν τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχὴν, ἀλλὰ στερούμενοι νομίσματος, ἔνεκα τῶν γνωστῶν κατ' αὐτοῦ ἀπαγορευτικῶν νόμων τοῦ Λυκούργου, «ἠνγκυκιάσθησαν ἐπὶ θύρας μὲν πορεύεσθαι τῶν Περσῶν, φόρους δὲ τοῖς νησιώταις ἐπιτάττειν, ἀργυρολογεῖν δὲ πάντας τοὺς Ἕλληνας, ταχέως δ' ἐκινδύνευσαν καὶ περὶ τῆς σφετέρᾳς ἐλευθερίας». Καὶ κατὰ τοῦτο εὐρίσκει ὁ συγγραφεὺς ἐνδεῆς καὶ ὑποδεέστερον τὸ λακωνικὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ἔχοντος δυναμικωτέραν τὴν σύστασιν· διότι ἐνῶ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ζητήσαντες νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἑλλάδα, ἐκινδύνευσαν αὐτοὶ νὰ ὑποδουλωθῶσι, τούναντίον οἱ Ρωμαῖοι, «τῆς Ἰταλιωτῶν αὐτῶν ἐπιλαβόμενοι δυναστείας, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πάσαν ὑφ' ἑαυτοὺς ἐποιήσαντο τὴν οἰκουμένην· οὐ μικρὰ πρὸς τὸ καθικέσθαι τῆς πράξεως ταύτης συμβαλλομένης αὐτοῖς τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἐτοιμότητος τῆς κατὰ τὰς χορηγίας».¹

Ἀλλὰ καθὼς πάντα τὰ ὄντα ὑπόκεινται εἰς φθορὰν καὶ μεταβολὴν, οὕτω καὶ αἱ πολιτεῖαι· αὕτη δ' ἡ φθορὰ συμβαίνει κατὰ δύο τρόπους, τοῦ μὲν ἔξωθεν, τοῦ δ' ἐν αὐτοῖς φουομένου· «καὶ τὸ μὲν ἐκτὸς ἄστατον ἔχειν συμβαίνει τὴν θεωρίαν, τὰ δ' ἐξ αὐτῶν τεταγμένην...οὕτως ὅταν πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους διωσαμένη πολιτεία, μετὰ ταῦτα εἰς ὑπεροχὴν καὶ δυναστείαν ἀδήριτον ἀφίκηται· φανερόν, ὡς, εἰποιμιζομένης εἰς αὐτὴν ἐπὶ πολὺ τῆς εὐδαιμονίας, συμβαίνει, τοὺς μὲν βίους γίνεσθαι πολυτελεστέρους, τοὺς δ' ἄνδρας φιλονεικοτέρους περὶ τε τὰς ἀρχάς καὶ τὰς ἄλλας ἐπιβολάς· ὧν προβαίνόντων ἐπὶ πλεόν ἄρξει μὲν ἡ φιλαρχία καὶ τὸ τῆς ἀδοξίας ὄνειδος, πρὸς δὲ τούτοις ἢ περὶ τοὺς βίους ἀλαζονεία καὶ πολυτέλεια», τότε δ' ἐξοργισθεὶς ὁ δῆμος, θὰ καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, οὐκ ἐθέλων πειθαρχεῖν, οὐδ' ἴσον ἔχειν τοῖς προεστῶσιν, ἀλλὰ πᾶν καὶ τὸ πλεῖστον αὐτός· καὶ τότε ἡ πολιτεία θέλει λάβῃ τὸ κάλλιστον τῶν ὀνομάτων, τὴν ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν, ἀλλὰ πράγματι τὸ χεῖριστον, τὴν ὀχλοκρατίαν».² Αὕτη εἶνε ἡ τελευταία φάσις τῶν πολιτευμάτων, ἡ φθορὰ τῆς πολιτείας, ἣν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο πολιτεύματος εἶδος ἀποδοκιμάζει ὁ ἀριστοκρατικὸς πολιτειογράφος.

Πολιτικὸν ἰδεῶδες τοῦ Πολυβίου εἶνε ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία· τὰ δὲ κατὰ ταύτην ἀνκλύει διὰ μακρῶν, ἐν' ἀποδείξει τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν, ἐκ τῶν προμνησθειῶν μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ δὲ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐπὶ τῆς τῶν Καρχηδονίων, ἧτις ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν Ρώμην, καθὼς κατώτερον ἔχουσα πολιτειακὸν ὄργανισμόν. Εὐρίσκει λοιπὸν ἐν Ρώμῃ τὴν καλλίστην πολιτείαν, τὴν ἐκ πάντων τῶν πολιτειακῶν ἰδιωμάτων συγκειμένην, περὶ ὧν ἐμνημόνευσεν· «ἦν μὲν δὴ

¹ Ἱστορ. VI, 49, 50. ² Ἱστορ. VI, 57.

τρία μέρη τὰ κρατοῦντα τῆς πολιτείας, πάντα κατὰ μέρος ἴσως καὶ πρεπόντως συντεταγμένα καὶ διωκημένα διὰ τούτων, ὥστε μηδέ ποτ' ἂν εἶπειν δύνασθαι βεβχίως μηδὲ τῶν ἐγχωρίων, πότερον ἀριστοκρατικὸν τὸ πολίτευμα σύμπαν, ἢ δημοκρατικὸν, ἢ μοναρχικόν. . . ὅτε μὲν γὰρ εἰς τὴν τῶν ὑπᾶτων ἀτενίσαιμεν ἐξουσίαν, τελείως μοναρχικὸν ἐφαίνεται εἶναι καὶ βασιλικόν· ὅτε δὲ εἰς τὴν τῆς συγκλήτου, πάλιν ἀριστοκρατικόν· καὶ μὴν εἰ τὴν τῶν πολλῶν ἐξουσίαν θεωροῖη τις, ἐδόκει σαφῶς εἶναι δημοκρατικόν».¹

Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Πολυβίου εἶνε ἡ ἀποθέωσις τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἡ ἀναγνώρισις τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς τῆς Ρώμης καὶ κατὰ θεωροῖεν ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης, ἐκπροσωπούμενης κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῶν ἱστορικῶν, τοῦ υἱοῦ τοῦ φίλου καὶ συστρατιώτου τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων Φιλοποίμενος. Ἡ Ρώμη, ἣτις ἐπραγματώσατο τὸ πολιτικὸν τοῦτο ἀριστούργημα τῆς ἀρχαιότητος, δὲν ἔχει θεωρητικὸν αὐτοῦ ἀξιώτερον τοῦ Ἑλληνος πολιτειογράφου· ὁ δὲ Κικέρων, ὁ μόνος ἀξίος λόγου πολιτικὸς συγγραφεὺς κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ οὐδὲν ἔπραξεν ἢ ν' ἀπομιμηθῆ, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ν' ἀντιγράψῃ τὰς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίας τοῦ Ἑλληνος συγγραφέως, ἃς θνήσκον τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ἐκληροδοτεῖ εἰς τὸν δαίμονα τῆς Ρώμης.

Ὁ Κικέρων ἤκουσεν καὶ ἠγωνίσθη κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διαλύσεως καὶ συγκρούσεως ποικίλων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν στοιχείων τῆς ἱστορίας· ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία ἠγωνίζετο τὸν ὕστατον τῶν ἀγώνων, μάτην ζητοῦσα νὰ εὕρῃ τὴν ἀληθῆ τρίβον αὐτῆς ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως καὶ τῆς πάλης τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἃτινα ἀνέδιδον τὴν τελευταίαν αὐτῶν λάμψιν μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας· ἡ δὲ ρωμαϊκὴ κοινωνία ἐπίσης, μετὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀκμὴν, ἀποσυνετίθετο ὑπὸ τὴν ὀλεθρίαν διχότασιν καὶ πάλιν τῶν σπαρσασόντων αὐτὴν ποικίλων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ομάδων, χωρὶς μίαν δημιουργικὴν, ἀλλὰ λογικὴν συνεκτικὴν ἀρχὴν νὰ ὑφίσταται, δυναμένη νὰ ἀναδιοργανώσῃ αὐτὴν φθίνουσαν· ὁ δισταγμὸς τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως, εἰσβαλὼν εἰς Ρώμην, κατέλαβε τὰ πνεύματα, ραδίως προσβλήθέντα καὶ τρωθέντα ὑπὸ τὴν μισματικὴν ἐκείνην πνοήν. Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὗρεθεις ὁ Κικέρων, ἐρευνητικὸν, ἀλλ' ἤκιστα αὐθυπόστατον πνεῦμα, ἐνόμισεν ὅτι ὑπηρετεῖ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρχὴν, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίζετο, οὐχὶ ἐν τῇ ἀποδοχῇ δόγματος θεμελιώδους, πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ πνεύματός του, ἀλλ' ἐν τῇ συμμίξει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀπάντων τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ κοινωνίᾳ παλαιόντων δογμάτων. Ἐντεῦθεν ἡ ποικίλη ἀστασία τοῦ Κικέρωνος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ

¹ Ἱστορ. VI, 11.